

Богдан Гаврилишин

## Україна: 20 минулих і 20 майбутніх років державотворення

### Шлях до незалежності

Катастрофа у Чорнобилі була важливою подією у нашій сучасній історії. Вона була ілюстрацією того, що прийняття майже всіх рішень і управління всім, що стосувалося Української Радянської Соціалістичної Республіки, відбувалися у Москві, а не Києві. Це теж частина жахливої спадщини Радянського Союзу для України, що вплинула на психіку і здоров'я тисяч українців, залишила великий бюджетний тягар, що існуватиме ще десятиліттями. Однак ця подія була певним сигналом до переосмислення стану України і бажання його змінити, навіть серед багатьох партократів України.

Наступні два роки (1987–1989) – це початок відлиги. З'являються перші «сніжинки» надії, що в Україні відбудуться зміни. Підносяться голови, починаються дискусії, все більш публічні, особливо серед колишніх політичних в'язнів, літературної і культурної еліти, організовується Рух, з'являються самостійницькі статті, навіть у «Ленінській молоді».

1990–1991 роки – це період не тільки національної ейфорії, а й конкретних дій і подій: живий ланцюг зі Львова до Києва у січні, перші демократичні вибори до Верховної Ради (ВР) у березні, семінар у ВР у травні про різні моделі демократії, їх позитиви і негативи (Швейцарія – Німеччина, Об'єднане Королівство – Канада, Франція – США). Третина депутатів – націонал-демократи – наступають, а комуністи відступають. З них деякі

з опортунізму, а принаймні частина трансформується на щирих патріотів. Починається серйозна законодавча праця. 16 липня ВР майже одногосно приймає Декларацію про суверенітет України, у якій уже чітко окреслені ключові принципи закордонної політики України. Вибирають головою ВР Леоніда Кравчука на місце відсутнього Першого секретаря Компартії України.

Рада Міністрів одначе не реалізує на практиці Декларацію про суверенітет. Реагуючи на це, група студентів розкладає намети на площі Жовтневої революції (тепер майдан Незалежності) 1 жовтня 1990 року, проголошує голодування і ставить п'ять на той час зухвалих вимог: звільнення прем'єр-міністра Масола, вибори до ВР весною 1991 року, націоналізація майна компартії України, непідписання союзної угоди та заборона українським солдатам воювати за межами України.

Спочатку ВР реагує цинічно, але кількість голодуючих студентів зростає, підтримка населення стає відкритою і зрештою виливається у масову участь студентів майже всіх вузів Києва у марші до майдану Незалежності, а опісля до ВР. У сесійній залі Олесь Доній – головний організатор голодування – робить доповідь, шантажує депутатів, даючи їм тільки 20 хвилин, щоб прийняли усі 5 вимог голодуючих студентів. ВР «здалася» і принаймні відразу звільнила прем'єр-міністра. Жодного зі студентів не побили і не арештували. Ця подія була великим кроком до демократії та незалежності.

Путч 19–22 серпня 1991 року стає каталізатором драматичної події. Україна під керівництвом Кравчука не включається в путч, і на особливому засіданні ВР у суботу 24 серпня проголошується Акт про незалежність, ухвалюється рішення про призначення всенародного референдуму про незалежність і виборів Президента на 1 грудня. Референдум відбувся з відомим, несподівано позитивним результатом. Президентом обирають Кравчука, частково через конкуренцію на виборах кандидатів від націонал-демократів. 5 грудня Кравчук складає на Біблії присягу Президента, хор Верьовки співає «Ще не вмерла Україна». Україна як незалежна держава народилася. 7 грудня Кравчук зустрічається з Єльциним і Шушкевичем, і вони домовляються про розпуск Радянського Союзу.

### **Номенклатура при владі (1992–1994 роки)**

Націонал-демократи були кількісно меншістю, але моральною більшістю у ВР. Вони, одначе, мріяли про незалежність, але замало думали про владу. Вони могли б прийти до влади вже у 1991–1992 роках і відсунути номенклатуру в бік, створити уряд

і бюрократію з новими людьми, без досвіду в управлінні державою, але зі справжнім патріотичним ставленням до її розбудови. У січні 1992 року Кравчук запропонував Чорноволові, щоб опозиція, програвши вибори, попри все таки увійшла до уряду на рівні віце-прем'єрів і міністрів. Чорновіл відмовився. Саме це дало змогу колишнім комуністам залишитися при владі.

Кравчук як президент повівся гідно, із самоповагою, належною Президентові країни, особливо під час офіційних візитів до Об'єднаного Королівства, Індії, США. Він, на жаль, не дуже розумівся на економічних питаннях. Під тиском західних, особливо американських, радників відбувається процес приватизації, яку використовує колишня номенклатура і швидко здобуває ключові заводи та інші форми майна. Олігархи виростають як гриби після дощу. Мабуть, найгіршим виявом політичної зухвалості була трійка людей у «будинку химер», які підготували облігації на 10 млрд доларів у 1993 році, гарантією яких мала бути ціла Україна. Незважаючи на мої попередження і навіть благання не робити цього, економічно наївний Кравчук пропонує цю схему на голосування у ВР 11 листопада 1993 року. На щастя, ВР цього рішення не ухвалила.

Через безгосподарність починається велика економічна криза: сильний спад ВВП, крах або демонтаж багатьох підприємств, безробіття, гіперінфляція. Замість ейфорії 1988–1992 років приходять песимізм, недовіра до влади і навіть деякі сумніви в доцільності самостійності.

Однією з важливих політичних дій Кравчука було підписання 14 січня 1994 року договору про ядерне роззброєння України, передавання зброї на знищення до Російської Федерації (РФ). Це знову насамперед під тиском США (договір було підписано Кравчуком, Клінтоном і Єльциним), хоча США опісля не поспішали компенсувати Україні втрату військової сили і надати потрібні кошти на ліквідацію ядерної зброї. Україна втратила з цим можливість гостріше поторгуватися із зовнішнім світом, особливо США за більші економічні пільги та кращий політичний статус. На виправдання цього кроку треба згадати, що ядерне роззброєння було передбачено у Декларації про суверенітет і що збереження ядерної зброї у доброму стані було б переважанням і так крихкого державного бюджету.

### **Перший мандат Кучми (1994–1999 роки)**

Другі президентські вибори відбулися у нормальний демократичний спосіб. Можливо, через зайву самовпевненість Кравчук програв, і Леонід Кучма стає другим президентом. Він починає

з добрими намірами. Ще перед виборами неофіційно мені згадав, що не запроваджуватиме російської мови як другої офіційної і що відносини з Росією мають бути побудовані на економічно-комерційних засадах, а не на політичних. Уже у жовтні після виборів Кучма подає до ВР досить серйозно підготовлений план економічних реформ. Однак олігархи гальмують і в деяких аспектах спотворюють реформи. Деякі з олігархів працювали в адміністрації президента. Найуспішнішим періодом Кучми було «золоте літо» 1996 року через три великі здобутки: прийняття Конституції у липні, подолання інфляції та запровадження нової валюти – гривні. Введення гривні у вересні 1996 року відбулося у надзвичайно добре підготований спосіб, без завдання втрат підприємствам або людям, – в основному завдяки Вікторові Ющенку, на той час голові НБУ.

### **Демократична регресія (1999–2004 роки)**

На мою пораду, що йому треба «вчистити стайню» перед виборами 1999 року, Кучма відповів, що зможе це зробити тільки після виборів. Кучма виграв завдяки нестабільності опозиційної до нього коаліції. Перших два роки президент і його адміністрація ведуть справи ще досить нормально, хоча вже з деякими проявами автократизму. Восени 1999 року впроваджується аграрна реформа, яка стала одним зі стимулів економічного відродження. Це відродження, проте, почалося з призначенням Віктора Ющенка прем'єр-міністром і Юлії Тимошенко – віце-прем'єром, відповідальним за енергетичний сектор, у січні 2000 року. Ця двійка працює ефективно. Юлія Тимошенко змушує виробників і дистриб'юторів електроенергії перейти з бартерних на монетарні трансакції і, відповідно, робити фінансові звіти й платити податки. Швидко зростання доходів до бюджету дозволило уряду сплатити заборгованість працівникам і пенсіонерам, що збільшило попит на товари і послуги, і після 9 років спаду ВВП він починає зростати до 9 % на рік. У той самий час уряд посилює працю в напрямі євроінтеграції.

Кучма вбачає в успіхові Ющенка – Тимошенко для себе небезпеку, боїться, що вони стануть його політичними конкурентами. Він розпускає уряд у квітні 2001 року, і прем'єром стає Віктор Янукович, – особа з неясним минулим, але з іміджем «добророго господаря Донецька» і людини, більш прийнятної для Путіна. Економіка й далі працює нормально, але демократія зазнає тис-

ку, особливо після того, як Медведчук стає головою адміністрації Кучми. Вбивство Гонгадзе, темники, скандали навколо продажу зброї тощо – все це «темна доба» режиму Кучми – Медведчука. У суспільстві зростає невдоволення, особливо у західних і центральних областях, організовуються демонстрації «Україна без Кучми», що супроводжуються побиттям демонстрантів, арештами.

### Помаранчева революція

Осінь 2004 року. Наближаються президентські вибори. Кучма не може змінити Конституцію і кандидувати на третій мандат. Головними кандидатами стають Янукович, з «благословення» Кучми та за нахабної підтримкою Путіна, і Ющенко, який має підтримку більш свідомих, демократичних, патріотичних, проєвропейських громадян. Янукович, однак, має «адміністративні ресурси», потужних олігархів, більшість виборців у східних і південних областях і особливо проросійських виборців. Явне зловживання адміністративними ресурсами, фальсифікація результатів і спроба отруєння Ющенка (хто його організував?) загострюють настрої у суспільстві. Політична температура підноситься. «Пора» до цього готувалася, а реакція народу була швидкою і спонтанною. Тисячі, а опісля сотні тисяч людей сходяться на Хрещатику, на майдані Незалежності, і Помаранчева революція починається.

Помаранчева революція – це одна з найважливіших, найшляхетніших подій в історії України. Це був високий рівень моральних вимог – правди і свободи, дисципліна, турбота про інших, взаємодопомога, пісні, квіти, а не каміння для спецохоронців і транспортованих із Донецька спецзагонів. За весь час революції не було жодної людської жертви. Такої революції в історії людства, мабуть, не було. Україна стає епіцентром уваги цілого світу. Тільки Росія і деякі країни-диктатури спостерігали за подіями в Україні скептично або зі страхом.

Ющенко, Тимошенко, Мороз стоять солідарно поруч на імпровізованій сцені на Майдані. Тільки один дисонанс у цій «симфонії свободи» – багато непотрібних і деяких нереалістичних обіцянок лунає з трибуни революції: «5 мільйонів нових робочих місць за 5 років», «фальсифікаторам – тюрми» і т. д. Сотні тисяч людей, що на холоді демонстрували, повторювали тільки одні вимоги: «свободи і правди», «Ющенко – Так», скандуючи «Разом нас багато, нас не подолати». Багато офіцерів міліції, СБУ, армії

стають на бік народу. Міністр оборони заявляє, що армія існує для того, щоб обороняти країну тільки від зовнішньої загрози. Небезпека інтервенції частини армії з Одеси, однак, висить у повітрі. Кучма як головнокомандувач наказу йти на Київ не дає. Чи це голос його національної совісті, чи попередження із Заходу, чи одне і друге, – справді знає тільки сам Кучма.

З'являються західні модератори для переговорів між Кучмою і Ющенком (Солана, Квасневський, Адамкус). Вони пропонують компроміс: організація третього туру виборів зі зміненою ЦВК, зміна Конституції, зі зменшеними повноваженнями Президента і збільшеними для Верховної Ради і Кабінету Міністрів. Ющенко виграє вибори і стає Президентом. Чи заплатив за це завелику ціну? Чи діяв би рішучіше, якби знав, що у нього залишаються більші повноваження? Я не впевнений у тому.

### **Роки розчарування і політичного хаосу (2005–2006)**

Конституційні зміни самі по собі – це непогана річ. Як засвідчили приклади Кучми під час другого мандату і Джорджа Буша, для країни небезпечно, коли президент має завеликі повноваження. Проте навіть під час перших 8 місяців на посаді президента, коли ще не діяла змінена Конституція, Ющенко не зумів із різних причин чітко й гідно керувати країною. Ситуація в Україні почала погіршуватися вже з весни 2005 року, і це триває подосі. Через брак прозорої політики, невиконання передвиборчих обіцянок президента, його партія «Наша Україна» втратила довіру своїх виборців, і це скінчилося справжньою поразкою на виборах до Верховної Ради у березні 2006 року. Через нерішучість і неспроможність Ющенка створити бажану помаранчеву коаліцію після виборів стався декількамісячний політичний хаос. Ющенко намагається провести одну людину зі свого найближчого оточення на посаду голови ВР, але йому це не вдається. Тоді він покладає надію на добру волю і політичну силу Януковича, підписує з ним та іншими політичними лідерами Універсал і пропонує Януковича на посаду прем'єр-міністра. Утворюється «антикризова коаліція» ПР – КПУ – СПУ. Юлія Тимошенко принципово йде в опозицію. З часом міністри з «Нашої України» виходять з уряду, а ця партія шукає свого місця в новій політичній констеляції.

Закінчується 2006 рік, однак політична ситуація і далі не дуже стабільна. ВВП зростає, але не такими темпами, як це було

у 2000–2004 роках. Коаліція у ВР не зовсім природна. Правочентристські регіонали і комуністи є однодумцями хіба тільки стосовно НАТО. Соціалісти змушені йти на деякі ідеологічні компроміси. Янукович, хоча й прем'єр-міністр, не є єдиною впливовою людиною в ПР. Населення ставиться з недовірою до ВР, до уряду, і негативно до «примітивного капіталізму», до величезної різниці між дуже багатими і більшістю бідних, менше вірять у допомогу Заходу і більше розчаровані у незалежності.

### **Шлях до «нормальної держави» – майбутніх 20 років**

Чи стане Україна «нормальною державою»? Відповідь – «так», але за яких умов? Помаранчева революція залишила демократію, наприклад, вільні й чесні вибори, свободу слова і пам'ять, що добре змобілізований народ може виявити свою волю. Є в суспільстві тепер більше поваги до приватної власності, до прав жінок, є віра серед молоді у працьовитість і принаймні деяку можливість впливати на власну долю. Характеристики бажаної «нормальної держави» можна узагальнити у 4 сферах життя країни: політичній, економічній, соціальній та екологічній.

У політичній сфері – це справжня демократія із забезпеченням прав людини, свобода слова, вільні вибори на всіх рівнях, рівноправність перед законом, сильна і незалежна судова система, розмежування між бізнесом і політикою.

В економічній сфері – це конкурентоспроможність на внутрішніх і зовнішніх ринках, наукоємна, а не енерго- та ресурсноємна структура економіки, вільний ринок, високий темп інновацій, професійне управління підприємствами, швидке зростання ВВП, низька інфляція, малий відсоток безробіття (певний рівень безробіття потрібен для мобільності робочої сили, для змін у структурі економіки, реструктуризації підприємств, введення нових технологій та матеріального добробуту населення).

У соціальній сфері – це високий рівень науки й освіти, добрий стан здоров'я населення, адекватність заробітних плат і пенсій, можливість працювати у пенсійному віці і, найважливіше, – соціальна справедливість через зменшення різниці між дуже багатими і дуже бідними.

В екологічній сфері – це перехід на модель сталого розвитку. Біосфера, в якій ми живемо (чисте повітря, вода і земля, природні ресурси), є обмеженою. Її треба цінувати як «статутний капітал», а не як річний прибуток.

Які основні передумови, щоб Україна дійшла до стану «нормальної держави» з наведеними характеристиками? Найголовніше – це прихід до влади в усіх її гілках і на всіх рівнях нової справжньої політичної еліти, яка була б більш професійною і патріотичною, готовою працювати для суспільства, а не тільки для власних інтересів. Це люди, які б не несли на собі тягара радянської спадщини і не діяли як чиновники колонії, хоча пам'ятали б про високий рівень науки і освіти у природничих науках, досить добру систему охорони здоров'я у Радянському Союзі. Ці люди знатимуть іноземні мови, читатимуть первинні джерела, спілкуватимуться з іноземцями прямо, а не через перекладачів. Це люди, які вже виросли із сучасними засобами інформації і комунікацій. Це люди, які подорожували світом, знають, які країни і завдяки чому є «нормальними», мають добру мережу професійних і особистих контактів в Україні та поза її межами, не мають зайвих ілюзій щодо «цивілізованих країн», а тому і жодних комплексів меншовартості.

Чи з'явиться така нова еліта? Вона вже на наших очах виростає. Для неї будуть потрібні мобілізуюча візія майбутньої України і природний відхід від влади більшості теперішньої генерації, яка є при владі. Допоможе їй те, що повернуться з-за кордону багато недавніх емігрантів, які там навчалися і набули доброго досвіду. Це станеться, як свідчить приклад деяких інших колишніх радянських країн, тільки-но економічні перспективи в Україні покращають, а в уряді і на підприємствах виявляється воля і вміння запропонувати цим людям цікаву працю.

Є ще й зовнішні передумови успішного перетворення України на «нормальну державу». За наступні 20 років наша держава має стати членом ЄС або принаймні бути на фінішному етапі до цього. Щоб це сталося, ЄС і більшість його населення повинні «відпочити» від втоми, спричиненої стрімким розширенням від 15 до 27 членів. Навіть перспектива нового розширення викликає негативну реакцію. Це була одна з причин неприйняття запропонованої конституції ЄС на референдумах у Франції і Нідерландах. «Втома» виникла й тому, що інституційна архітектура і процедури прийняття рішень в ЄС уже нині потребують серйозних змін, а особливо для майбутнього розширення ЄС. Одноголосне прийняття рішень ЄС, тобто право вето будь-якої держави-члена, не тільки сповільнює, а часом майже паралізує ЄС.

Щоби втома, яку відчують населення старших країн – членів ЄС, Рада Міністрів і Комісія ЄС, минула, потрібно ще де-

кілька років і зміни процедур у головних інституціях ЄС. Щоб мати спільну закордонну політику, а тим більше спільну армію ЄС, треба прийняти дещо змінену конституцію, може у формі договору (слово «конституція» лякає багатьох людей), де була б передбачена можливість прийняття рішень кваліфікованою більшістю. Поштовх до цього може дати ще до кінця свого мандату Німеччина, яка головує в ЄС, в особі канцлера Ангели Меркель, котра до цього вже готується. Такий майбутній ЄС матиме відвагу і можливість відчинити двері для України, якщо вона відповідатиме так званим Копенгазьким критеріям: демократія, права людини, ринкова система і, крім цього, певний рівень економічного розвитку.

Буде і ще один важливий фактор, який може вплинути на прискорення чи сповільнення входу України в ЄС. Це – відносини між ЄС і РФ та внутрішня еволюція в РФ. Якщо за наступних 10–15 років ЄС зуміє зменшити свою залежність від російських енергоносіїв, тоді він звертатиме менше уваги на те, що Росія не бажає, щоб Україна стала членом ЄС. Це буде легше, якщо певні процеси демократизації пройдуть в Росії, а її населення позбудеться ілюзії стосовно будь-якого відновлення колишньої імперії. Проте й загострення тоталітарного режиму в Росії та її позиціонування як противаги ЄС приведе до кращого розуміння, чому Україна така потрібна ЄС і НАТО, й розвіє хибну думку, що Україна просто за будь-яку ціну хоче стати членом ЄС.

### **Необхідні дії і події, щоб Україна стала «нормальною державою»**

У політичній сфері надзвичайно важливо, щоб наступні дві серії виборів до ВР і президентські вибори відбулися демократично, незважаючи на результати виборів. Ми мусимо зберегти демократію – головну спадщину Помаранчевої революції. Це є й передумовою для «дозрівання» нової еліти. Важливо змінити Конституцію, перейти на більш федеративний устрій із більшою децентралізацією, збільшенням повноважень для громад, районів, областей. Треба ліквідувати посади губернаторів. На всіх трьох згаданих рівнях повинні управляти ради (законодавчі органи) та адміністрації (виконавчі органи).

Найважливішим є скорочення кількості партій до 5–7. Це мають бути європейського типу партії, з чіткими ідеологами, програмами, принципами внутрішньої і зовнішньої політики,

з конкретними планами законодавчої праці та з політикою, методами й інструментами її реалізації для майбутнього уряду. Не лозунги чи обіцянки у передвиборчих кампаніях, а справжні програми партій. Таке зменшення кількості партій може відбутися через зникнення багатьох «кишенькових» партій, злиття інших та появу в Україні політфілософів-архітекторів і нових політичних лідерів замість політологів, політичних технологів, лідерів-бізнесменів і отаманів.

Україні потрібна сильна центристська партія – центр питомої політичної ваги країни, потрібна консервативна партія, яка б захищала інтереси бізнесу, запобігала радикалізації суспільства, зберігала, якщо він є позитивним, статус-кво. Потрібна і соціал-демократична партія, яка забезпечувала б більшу соціальну справедливість, кращу освіту, охорону здоров'я, заробітні плати і пенсії, підтримку культури. Потрібні справді ліва і права партії як стимул до більш якісної праці основних трьох партій і для народження зовсім нових політичних ідей. Три партії – достатньо, п'ять партій – це ідеально, сім партій – це ще нормально, а як їх більше, то вони перетворюють політику на цирк.

У закордонній політиці України найважливішою метою лишається вже згадане членство в ЄС. Навіть сам процес наближення до членства наблизитиме нас до «нормального стану» України, бо це означає, що буде краща законодавча база, що відбудуться потрібні політичні й дуже важлива судова реформи, економіка буде ефективнішою. За членство, однак, таки треба змагатися, бо у ньому є велика додана вартість. Беручи до уваги втому в ЄС, правила наших дій у цьому змаганні стануть зрозумілими: не робити гучних заяв про те, коли Україна стане членом; не вимагати заяв, що Україна стане членом; не ставити гострих вимог про підвищення статусу України в співпраці з ЄС. Потрібна послідовна і компетентна праця у рамках нової політики сусідства, яка дає великі можливості наближення до ЄС і на яку є великі фонди в ЄС. Тільки від нашої праці залежить, скільки цих фондів ми можемо дістати на живодайну трансформацію у всіх сферах. Нам потрібно напрямки працювати із законодавчими і виконавчими органами країн ЄС, особливо ключових держав-членів, себто Німеччини, Франції, Великобританії, Італії. Особливо інтенсивно треба працювати з державами, які на черзі стати головами ЄС. Злочинно залишати посольства України без послів, як то сталося у Франції та інших важливих державах. Як можемо розраховувати на їх під-

тримку нашого членства, коли спілкування з ними відбувається на нижчому рівні, ніж із багатьма країнами, що розвиваються?

І ще одне правило. Не покладаймося на Польщу як нашого адвоката на членство в ЄС. Польща є справді щирим і важливим партнером України. З нею треба зберігати якнайкращі відносини. Але саме Польща, принаймні частково, викликала втому ЄС власними агресивними вимогами під час переговорів про членство, лояльнішим ставленням до США, ніж до ключових держав ЄС (Франції, Німеччини) у конфліктах на Близькому Сході. Польща вже навіть використала своє право вето. Анекдоти про польського сантехніка стали вже частиною євросоюзівського фольклору. Директор німецького телебачення, відповідальна за Європу, сказала мені недавно, що найгіршим адвокатом України в ЄС є Польща. Наше Представництво в ЄС цю ситуацію добре розуміє. Нам потрібно за щиросердної підтримки Польщі вивчати позитиви і негативи її спілкування з ЄС, але працювати нам треба напряму – з Радою Міністрів, Комісією та всіма країнами – членами ЄС.

В економічній сфері потрібен якнайшвидший вступ у СОТ і вже тепер адаптація різних секторів до більш відкритих внутрішнього і зовнішніх ринків. Для цього потрібно більш ефективно поширювати інформацію про потреби й умови різних ринків на зразок того, як це робило японське міністерство міжнародної торгівлі і промисловості. Потрібні тимчасові пільги для деяких секторів, поширення торговельних представництв на головних ринках експорту і в країнах-постачальниках ключових сировин і продуктів.

Потрібно зберегти природні монополії (на пошту, залізницю) і декілька стратегічних підприємств у державній власності, але з професійними, а не політичними радами директорів (не спостережними радами) і професійним управлінням та менеджментом. Треба змінювати структуру економіки на наукоємну, збільшити темп інновацій через кращу співпрацю наукових інституцій, політехнічних інститутів, університетів із підприємствами, фінансово заохоченими до цього державою. Нам докотно треба збільшити темпи зростання ВВП до 8–10 % щорічно, одночасно знижуючи інфляцію (за 10 %-го зростання ВВП подвоюється кожні 7 років, тобто у 8 разів за 21 рік, а це наблизить нас до рівня членів ЄС, бо ВВП у багатьох з них зростає щороку тільки на 2–3 %).

Щоб досягти такого зростання ВВП, крім пришвидшення інноваційного процесу, слід зменшити адміністративні бар'єри на шляху створення нових підприємств та впровадження нових технологій. Необхідною передумовою є збільшення внутрішніх і зовнішніх інвестицій через покращення інвестиційного клімату, спрощення процедур, зменшення хабарництва і добрі інформаційні та консалтингові послуги для потенційних інвесторів. Треба також зменшити кількість різних податків, не зменшуючи дохід до бюджету, і, можливо, зліквідувати податкову адміністрацію і створити натомість малочисельну податкову інспекцію.

У соціальній і гуманітарній сфері – це підвищення якості науки, освіти й охорони здоров'я. Стосовно науки та освіти це треба зробити через зміни у структурі бюджету, зменшуючи витрати на субсидії і, як уже згадано, стимулюючи поєднання науки та освіти і їх співпрацю з підприємствами на базі використання і розвитку комерційно корисних технологій, процесів, продуктів. Факультети бізнесу та інститути менеджменту повинні навчати вищі кадри управляти інноваційними процесами, особливо через співпрацю з науковими інститутами. Сферу охорони здоров'я треба приватизувати, але ввести обов'язкове страхування, зберігаючи контроль держави і над якістю охорони здоров'я, і над діяльністю страхових компаній.

В екологічній сфері треба переходити на модель сталого економічного розвитку. Перехід на таку модель можна стимулювати доброю інформацією про те, що в майбутньому є тільки єдиний можливий спосіб економічного розвитку. Слід застосовувати певні фінансові стимули для переходу на нові технології і устаткування (тимчасові податкові пільги), запроваджувати оподаткування на експлуатацію природних ресурсів, залежно від їх рідкості й цінності. Треба також накладати податки за забруднення повітря, води, землі.

### Післяслово

Україна народилася у радості і без зайвого болю. Її людський і природний потенціал обіцяв їй швидкий розвиток і світле майбутнє. Вийшло не зовсім так. Століття імперського царату і десятиліття радянського режиму послабили організм нації. Послідовне приниження, знищення еліт, а опісля селянства, ізоляція від світу, – все це залишило глибокі сліди. Послабилися національна свідомість, гордість, самопошана,

патріотизм. Закорінилися різні комплекси, дещо хибне розуміння України і світу. Мова і культура корінного народу були під серйозною загрозою. Саме на такому тлі треба аналізувати, що сталося за останні 20 років, і думати про те, що має статися за наступні 20.

Відроджена Україна була інституційним «малям» і пережила дитячі хвороби. При владі залишалися люди, виховані за радянського періоду. Початковий економічний стан був дуже поганий. Треба було творити інституції незалежної держави. З'явилося багато іноземних радників, але й вітчизняних політичних опортуністів і бізнесових паразитів також з'явилося вдосталь. Демократія нелегко проростає на пострадянському ґрунті і на традиціях отаманщини. Було багато зловживань, некомпетентності.

Держава, однак, закріпилася, вона є. Були вже й позитивні періоди (літо 1996 року, 2000–2001 роки). Найважливіше – була Помаранчева революція, яка виявила справжню якість і потенціал більшості народу, закріпила демократію. Фундамент у нас є тепер досить солідний. Базуючись на ньому, на зміні генерацій, можна бути оптимістичним в оцінці майбутнього. Треба, проте, бути терплячим, бо пройде ще 15–20 років, аж поки ми очистимося від усіх наших інституційних хвороб, змінимо суспільний лад, станемо на впевнений шлях розвитку, ввійдемо до групи країн, які можуть собою пишатися.

Ця стаття – це спроба показати, що і як треба робити в наступні 20 років: працювати віддано, послідовно, компетентно у всіх сферах, на всіх рівнях. Про ясніші, детальніші шляхи у майбутнє, напевно, напишуть інші.